

Niederhauser Emil

**Rákóczi
kora nagy európai háborúiban**

**The Age of Rákóczi
and the Great European Wars**

The author examines the diplomatic efforts during and the actions of the prince in France and Turkey following the fall of Rákóczi's War of Independence (1703–1711) considering the forces working in Europe in the time of the great European wars: the War of the Spanish Succession and the Great Northern War.

II. Rákóczi Ferenc történeti alakját a magyar közönség mindig az események előterében szokta szemlélni, ami természetes is, hiszen a magyar történeti emlékezetben igen előkelő hely illeti meg már régóta. Folyóiratunknak azonban van bizonyos egyetemes jellege, ezért kíséreljük meg a fejedelem szerepét az európai történelmen belül megnézni. Az általa vezetett szabadságharc természetesen nem légüres térben ment végbe, nem magyar-osztrák kérdés volt. Maga Rákóczi is persze tisztában volt ezzel, és ennek megfelelően igyekezett a két nagy európai konflagrációból hasznot húzni.

Teljesen véletlen persze, hogy két nagy európai, nemzetközinek is nevezhető háború éppen 1700-ban tört ki. Érdemben egymástól függetlenül is zajlottak le, az előbbi 1713-ban, az utóbbi 1721-ben ért véget. Az elsőt a történetírás a spanyol örökösödési háború néven tartja nyilván (lesz majd ebben a században még további örökösödési háború is), a másikat pedig a nagy északi háború néven. Rákóczi személye és politikai lépései révén kapcsolódik valamiképpen egymáshoz a kettő.

Az első azért tört ki, mert 1700-ban törvényes utód nélkül meghalt II. Károly spanyol király, az utolsó a spanyol Habsburgok sorában. Az őt megillető örökség nem volt kevés. Magán Spanyolországon kívül a Spanyol-Németalföld (a mai Belgium nagyjából), ekkor Európa talán leggazdagabb vidéke, a Nápoly-Szicíliai Királyság, a két Amerika nagy részén elterülő spanyol gyarmatok. Ebből a gyarmati birtokból ugyan a spanyol kormányzat viszonylag csekély hasznot húzott, saját hibái miatt, az egész örökség azonban így, együttvéve mégiscsak tekintélyes falat volt.

Az osztrák Habsburgok természetesen azonnal jelentkeztek az örökségért, hiszen végeredményben nagyon is közeli rokonuk volt az elhunyt uralkodó. Igen ám, csakhogy a spanyol kormányzat is tudta ezt, ezért már jó előre megíratta a királlyal végrendeletét. Ennek értelmében egész birodalmát XIV. Lajos francia királynak, a Napkirálynak hagyományozta. A spanyol kormányzat emberei tisztában voltak vele, hogy a szomszédos francia állam valamilyen formában nyilván megkísérli az egész hatalmas örökség megszerzését, és ezzel szemben az osztrák Habsburgok aligha tudják a birodalmat megvédeni és egészben tartani, a Duna mellől, ahol voltaképpen még mindig fenyegető volt netán egy török visszavágás a karlócai béke után. A történeti Magyarország nem jelentéktelen része, a Temesköz az 1699-es karlócai béke értelmében még mindig az oszmán birodalom birtokában volt.

Minthogy a végrendelet értelmében erős valószínűsége volt annak, hogy az egész örökség a franciáké lesz, az ún. tengeri hatalmak, mármint Anglia és Hollandia azonnal az osztrák Habsburgok mellé álltak, persze még Poroszország is (jutalmul a császár, I. Li-

pót a következő évben királyi címet adományoz majd a brandenburgi választónak). 1703-ban az Angliához igazodó Portugália és a Savoyai Fejedelemség is csatlakozik, a francia királyt viszont csak a bajor és a kölni választó támogatta.

Nem sokkal a háború kitörése után a három Habsburg (már csak hárman voltak az egykor oly népes családból), I. Lipót és fiai, József és Károly nagy titokban tartott családi egyezséget kötöttek, ezt nevezték eredetileg Pragmatica Sanctiónak, ennek értelmében Lipót halála után József öröklí a császári trónt és a dunai birodalmat (a császárságról mint családi tulajdonról rendelkeztek, holott választott méltóság volt), Károly pedig megkapja a spanyol örökséget. El is ment oda évekre harcolni.

A háborúban egyre inkább az osztrák Habsburgok, vagyis a császáriak és a tengeri hatalmak voltak fölényben. A háború nagyon is változó menetében igen fontos fordulópont volt az 1704. augusztus 13-án Höchstädtnél lezajlott ütközet (az angol hadtörténet blenheimi csata néven tartja számon). Az Ausztriába betörni készülő bajor–francia csapatokat a császári és az angol hadsereg súlyosan megverte, betörésről a továbbiakban már nem eshetett szó. 1711-ig a franciák egyre inkább védekezésre szorultak, bár mindent elkövettek a Habsburgok nyugtalanítására.

Az északi háború még nagyobb változatokkal tudott szolgálni. Itt érdemben végül a svédek és az oroszok kerültek szembe egymással, de itt is akadtak persze szövetségesek. A lengyel király, II. Ágost, mellékesen szász választófejedelem már 1699-ben szerződést kötött Oroszországgal. Az adott pillanatban a lengyel–litván államban az oroszok voltak az urak, az történt itt, amit a moszkvai kormányzat akart. Az I. Péter tényleges trónra lépése (1689) óta erősödni kezdő orosz államnak akadt régi, hagyományos ellenfele Svédország révén. Itt éppen egy fiatal, igen ambiciózus és tehetséges uralkodó, XII. Károly ült a trónon.

Ahogy Franciaország ellen, Svédország ellen is nagyobb koalíció vette fel a harcot. Károly azonban kitűnő hadvezér is volt, az első hónapokban megverte a dánokat, így ők kiestek a szövetségesek közül. A lengyel király mint szász választó a császárral, vagyis a birodalommal szövetkezett 1702-ben.

XII. Károly rögtön a háború elején, még 1700-ban Narvánál, a balti tengerparton súlyosan megverte Péter újdonsült hadseregét, a seregben szolgáló nyugati tisztek átálltak a svédek oldalára, Péter maga is alig menekült a helyszínről. Károly azonban az oroszokat gyenge ellenfélnek tartotta (vesztére), nem az oroszok ellen folytatta a harcot, hanem Ágostot akarta elkergetni a lengyel trónról. Megvolt hozzá a saját jelöltje, Stanisław Leszczyński, egy gazdag és ezért erős főúr személyében, aki egyébként arról volt ismert, hogy felismerte a lengyel–litván állam bajait, ezen akart segíteni valamiféle belső reformmal, a központi hatalom erősítésével a rendi anarchia ellenében. Erről még politikai röpiratot is állított össze.

Az átmenetinek bizonyulónak döntés itt 1704-ben történt meg. Károly megverte a lengyeleket, Ágostot rákényszerítette a trónról való lemondásra, és jelöltjét, Leszczyńskit ültette a trónra. A lengyel sejm engedelmesen megválasztotta Szaniszlót, hiszen most nem orosz, hanem svéd csapatok voltak Varsóban a királyválasztó sejm idején.

Itt van az a pillanat, amikor most már Rákóczi is be kell lépnie az események menetébe. A lengyel nemesség egy része már ekkor számításba vette Rákóczi megválasztását, hiszen eléggé látszott, hogy odahaza is a lengyel rendi uralom mintájára akarta kiépíteni hatalmát, vagy – jobb meggyőződése ellenére – erre kényszerült. Azt is lehetett tudni, hogy XIV. Lajos már régóta segélyben részesíti, hiszen a nagy nyugati háborúban jól jött neki a keleti szövetséges, aki erről az oldalról sakkban tartja a császárt. Csakhogy a monarchiák és uralkodók korában vagyunk még mindig, márpedig a trónról (bármelyikről!)

szemlélve Rákóczi mégiscsak király ellen fordult lázadó. Tehát Lajos csak nem léphet vele nyíltan szövetségre.

Persze egy Rákóczi-párt ekkor még csak kevés embert jelentett. És amíg itt voltak a svéd csapatok, amúgy sem lehetett Leszczyński helyett más királyra gondolni. Hiába voltak egyébként Rákóczinak lengyel támogatói már a felkelés kitörése előtt, többek közt Sieniawski koronai (tehát lengyelországi) nagyhetman, vagyis a hadsereg főparancsnoka. Felesége, Sieniawska szentimentális kapcsolatba is került Rákóczival, kitartott mellette az utolsó pillanatig.

Az Ágost-pártiak viszont szervezkedni kezdtek a sandomierzi konföderációban. (Így hívták akkor a nagyobb területre kiterjedő nemesi szövetségeket, amelyek a döntésképtelen országgyűlés, a sejm helyett a politikai életet uralni próbálták.) A lengyel kártya tehát az adott helyzetben nem ütöképes.

Rákóczi már 1704-ben követet küldött a porosz és a svéd királyhoz. A következő évben már felvetődött egy magyar–svéd–lengyel szövetség terve (persze Szaniszlóval), ez a birodalom ellen irányulna. Ennek a révén a konföderált magyar rendek komoly támogatást kaphatnának a császáriak ellen.

A helyzetet erősen módosította, hogy XII. Károly lengyelországi lekööttsége lehetővé tette I. Péter számára a narvai csatavesztéssel megtorpant balti hódítások folytatását. 1703-ban alapította meg új fővárosát, Szentpétervárt, ezzel is jelezte, hogy ablakot akar nyitni a nyugat felé. Oroszországnak ez a jelentkezése, ma már tudjuk, érdemi megerősödése felértékelte ezt a távoli és barbár országot a nyugati hadviselő felek számára is. A francia diplomácia éppúgy valami erősebb ellenfelet akart keleten a Habsburgok nyakára eresztetni. De az angolok is felfigyeltek az orosz hatalomra. Amikor Péter 1698–1699-ben (inkognitóban) a nagy követségjárás révén megfordult Nyugat-Európában, még Londonba és az angol alsóházba is eljutott, a nyugatiak még nem tartották komoly tényezőnek. Bécsbe már nem tudott Péter eljutni, ahogy tervezte, mert az otthoni zűrzavarok miatt idő előtt haza kellett térnie, hogy leverje a sztrelecek (egyfajta zsoldos katonaság) lázadását. A lázadók kivégzésében személyesen is részt vett. A Habsburgokkal kiépítendő kapcsolat érdekében 1706 végén 30 ezer főnyi hadsereget ajánlott fel I. József császárnak a „magyar lázadók”, vagyis Rákóczi ellen. Akkor ebből a segítségnyújtásból semmi sem lett.

Leszczyński Szaniszló uralma korántsem volt olyan szilárd, mint ő maga vagy a svéd király hitte. A majdnem nyílt svéd uralom nagy ellenszenvet keltett (éppen nagyjából fél évszázada volt, hogy a svédek majdnem egész Lengyelországot elfoglalták). Péter, aki már 1697-ben tárgyalt az akkori lengyel királlyal, Ágosttal Lengyelország teljes felosztásáról (ezt a szép lépést nem a porosz II. Frigyes találta ki!), most a sandomierzi konföderáció iránt kezdett érdeklődni, hátha ezen az úton sikerül helyreállítani az orosz befolyást a lengyel–litván államban. Ennek érdekében kijelentette, hogy garantálja a lengyel rendek jogait (vagyis a teljes anarchiát, amely végül is az állam teljes felosztásához vezet majd 1772–1773-ban).

Végül is a lengyel prímás, aki a király nélküli időkben az ország élén állt átmenetileg, kimondta, hogy a lengyel–litván államban interregnum van, és 1707. május 23-ára Lublinba összehívta a királyválasztó sejmet. Persze addigra már erősen előrehaladtak a tárgyalások, hogy kinek a személyében sikerül megállapodni, hiszen az érvényes választáshoz a sejm egyhangú szavazására volt szükség, ehhez meg a nemesi tömegeket irányító főnemesség egyetértésére.

Szóba került a dicső emlékezetű lengyel király, Sobieski János legidősebb fia, Jakab, ő azonban nem fogadta el a megtiszteltetést, maga helyett öccsét ajánlotta. Mások a most

folyó nyugati háborúban a Habsburgok szolgálatában álló kiváló hadvezért, Savoyai Eugén herceget javasolták. Ezt viszont mások nem fogadták el, mert kihívást jelentett volna szerintük a császár ellen. A nassauai herceg jelölését alapján véve senki sem vette komolyan.

Ekkor került elő Péter diplomáciai terveiben Rákóczi. Igaz, félve még a császárt akarta megsegíteni ellene. De hát az ilyen csekélységek a politikában úgy nagyjából a fáraók óta nem jelentettek komoly, megfontolandó tényezőt. Péter arra számított, hogy a franciákkal állandó kapcsolatban lévő Rákóczi révén majd szövetségre léphet Lajossal, hiszen francia részről is szóba került ez. Rákóczi lengyel királysága pedig Péter számára is megoldotta volna a lengyel kérdést, hiszen az orosz segítséggel (magyarán: nyomásra) megválasztott lengyel király természetesen az orosz érdekeket képviselte volna. Rákóczi pedig a legitim uralkodó, Péter révén most már szalonképes kapcsolatba került volna XIV. Lajossal, aki nyilván növelte volna a magyaroknak nyújtott pénzbeli segítséget, az adott pillanatban erre nyilván szüksége volt.

Péter hívására Rákóczi, némi vonakodás után, mégis ráállt arra, hogy szövetséget kössön a cárral. Ez 1707 szeptemberében történt meg Varsóban, ahol Péter személyesen is jelen volt, Rákóczit Bercsényi képviselte, aki szlovák és ruszin jobbágyai révén tudott valamelyest oroszul. A szerződés lényeges pontjai azon túlmenően, hogy megválasztása esetén Rákóczi elfogadja a lengyel koronát, az volt (és ez a lényegesebb), hogy Péter francia közvetítéssel békét köt Károllyal (a francia–svéd kapcsolatok ekkor már régóta hagyományosan jók voltak, hiszen a harmincéves háborúban is beváltak), ezt kellett volna Rákóczinak francia kapcsolatai révén elérnie; Péter feladata viszont az lett volna, hogy közvetítsen Rákóczi és a császár közt; Rákóczi számára igen fontos volt az a pont, amely szerint Péter békét szerez Rákóczinak a délvidéki szerbekkel, a határőrsereggel; Péter akkor is támogatja Rákóczit, ha nem fogadja el a lengyel királyválasztást. Ez a támogatás XIV. Lajoséhoz hasonlóan rendszeres pénzügyi segílyt jelentett volna.

Amikor Rákóczi tudomást szerzett a szerződés pontjairól, első utasításában nem adott egyenes választ, Pétert sürgette, hogy békéljen meg Leszczyńskivel. Miután útnak indította követeit ezzel az utasítással, meggondolta magát, újabb utasítást küldött, ebben már elfogadta egészében a szerződést, tehát a lengyel koronaajánlatot, de azért azt kívánta, hogy a svéd király támadja meg a császárt.

A királyválasztó sejmre végül is csak kevesen jöttek el, Péter jelenléte zavaró mozzanat volt a lengyel urak számára. A csekély számú választó végül is elfogadta Rákóczit, egy orosz–lengyel–erdélyi szövetség reményében, amely mentesíti a lengyeleket a keleti fenyegetéstől, mert az egész országban megint azt történik majd, amit a cár akar. Mint-hogy ez mindenképpen a császárral, vagyis a magyar királlyal való szakítást is jelentett volna, a tervekben az szerepelt, hogy a magyar királyi koronát kapja meg a bajor választó, Rákóczi természetesen megmarad erdélyi fejedelemnek. A bécsi udvarral régóta folyó tárgyalásokban is ez volt egyik alapvető követelése.

A lublini királyválasztás persze nagyon bizonytalannak tűnt, a kevés országgyűlési követ miatt. Ezért Rákóczi kérésére a király megválasztását végül is elhalasztották. A hosszas tárgyalások során mindkét fél túlzó követelésekkel lépett fel, a kor szokása szerint, hogy legyen miből engedni és így valamiféle kompromisszumra jutni. A tárgyalások során végül a magyaroknak nyújtandó segítség kérdése le is került a napirendről. Rákóczinak újabb kombinációt kellett bevetnie. Ezért került elő 1707 során a török támogatás lehetősége.

Rákóczi még sokáig nem vette komolyan a lengyel lehetőséget, csak akkor kezdte fontolgatni, amikor már késő volt. Akkor miért volt hajlandó mégis megkötni a szerződést

1707-ben? Van olyan felfogás, hogy tudomása volt Péter előző évi, a császárnak tett ajánlatáról, és egy ilyen, a bécsiek oldalán bekövetkező orosz hadba lépést szeretett volna ezzel semlegesíteni. Biztos forrás erre persze nincs, de nem lehetetlen.

Közben azonban erősen megváltozott a lengyel és az orosz helyzet. Ekkor lépett a színpadra Mazeppa, a kozák hetman. Sok szempontból éppen Rákóczi emlékeztető személy. Kozák származású volt, fiatal korában a lengyel szolgálatban álló kozákok közé tartozott, tevékenykedett is katonailag a lengyelek érdekében. Ebben a történelmi pillanatban a Dnyeper-balparti Ukrajna már a 17. század dereka, Bohdan Hmelnickij felkelése óta orosz kézben volt, bizonyos autonómiával, amelyet Alekszej Mihajlovics cár biztosított a kozákoknak. Az egyik katonai összecsapás során Mazeppát elfogták, az oroszok kezébe került. De mint jó katonának, megkegyelmeztek neki, az orosz alattvaló kozák hetman bizalmi embere lett, sőt, idővel éppenséggel Mazeppa lett – most már Péter uralkodása idején – a bal parti kozák hetman. Ebben a minőségében készségesen kiszolgált Pétert, katonai téren is persze.

1707 után viszont fordulat következett be az északi háború menetében. XII. Károly, aki a sikertelen lublini királyválasztó sejm után mégiscsak biztosnak érezte helyzetét a lengyel–litván államban, most Oroszország ellen fordult, hadaival megindult ellene, vagyis betört a balparti Ukrajnába. Mazeppa ekkor hirtelen fordulattal melléje állt, biztatta is a támadásra azzal, hogy a kozákok és a kisorosz lakosság (vagyis mai fogalmaink szerint az ukránok) majd támogatják őt.

Valódi csapda-helyzet. Mazeppa a történelem ukrán nemzeti látószögében természetesen az orosz zsarnokság ellen forduló nép hőse, a szabadság bajnoka. Ilyen értelemben írt Liszt Ferenc szimfonikus költeményt az ő tiszteletére, Mazeppa címen, ha úgy tetszik, a szabadság himnuszát. A zenedarab ma is a hangversenyek kedvelt száma, ha romantikus zenéről van szó.

Világos, hogy Péter szempontjából Mazeppa alávaló áruló, gazember. Minthogy a pártállami időkben nálunk az orosz nemzeti látószöveget illeté átvenni, természetesen nálunk is hosszú időn át Mazeppa „az áruló” volt, a honáruló. Hogy egyrészt a kozák szabadság képviselője az orosz abszolutizmussal szemben, vagyis valamiféle, a rendiségre emlékeztető képleté, aki az ország egyik tartománya (és népe) nevében, annak szabadsága érdekében fog fegyvert, mint Rákóczi, azt a pártállami időkben legfeljebb suttozva fel lehetett vetni megbízható hallgatók körében, de nyíltan persze szóba sem jöhetett.

Persze Mazeppa végül is kudarcot szenvedett, az adott pillanatban az ukrán nemzeti történeti látószög nem működött, hiszen még nem volt ukrán nemzet. A kozák szabadság persze csábító volt, de ekkorra már tudni lehetett, hogy a kozákok voltaképpen a cár zsoldosai. Mazeppa nem tudott tömegeket mozgósítani maga mellett az ukrán–kozák szabadság érdekében.

A döntésben persze kevés része volt. Ez a döntés Ukrajna területén, Poltava városa mellett következett be. Péter csapatai a már évek óta hazájuktól távol harcoló, kifáradt katonák élén vitézkedő svéd király seregét szinte megsemmisítették. A foglyul esett svéd tisztokat Péter még ott pezsgővel köszöntötte, és megköszönte nekik, hogy megtanították az oroszokat az európai hadmódorra.

Maga XII. Károly is csak alig tudott megmenekülni, oszmán birodalmi területre. Mazeppa is vele menekült, de a következő évben Benderben meg is halt. 71 éves volt. A személye körüli vita majd csak a 20. században indul meg. Károly még néhány évig ott maradt, igyekezett az oszmán kormányzatot az oroszok ellen fordítani. Ez 1711-ben sikerült is. Péter csapatai élén behatolt Besszarábiába, csak hogy a török hadsereg körülfogta őket. Péterrel együtt ott volt szíve választottja is, Katalin (akit később feleségül is vesz,

I. Katalin néven még császárnő is lesz két évre). Katalin minden ékszerét összeszedte, így sikerült megvesztegetni a nagyvezírt, aki futni engedte az oroszokat. Meg is kapta érte hamarosan a selyemzsínórt. Károly néhány emberrel titokban lovagolt vissza hazájába, Pesten a Váci utcában ma is emléktábla hirdeti, hogy itt pihent meg a hosszú úton.

Poltavával az északi háború, a svéd–orosz párharc érdemben eldőlt Oroszország javára, bár még több mint egy évtizedig elhúzódott, 1721-ben a nystadi béke vetett véget a háborúnak. Az orosz győzelem egyértelmű volt, Péter már Szentpétervárból, az új fővárosból dirigálta az eseményeket, felvette a császár és a haza atyja címet.

A nyugati konflakció jóval előbb ért véget. Mindkét fél már kimerült, XIV. Lajos már csak árnyéka volt önmagának, saját népe elfordult tőle. 1709 tavaszán Hágában már meg is kezdődtek a béketárgyalások. Persze csak a szokott lassú ütemben haladtak előre, a túlkövetelésekkel és ideiglenes kompromisszumokkal. Közben viszont egy váratlan uralkodói halál megint teljesen átrendezte a helyzetet. I. József császár fiatalon, váratlanul elhunyt. Most már csak egy férfitagja volt a dinasztiának, a Spanyolországban hadakozó Károly, igényei szerint spanyol király, akit azonban a hagyományok és a megszokás értelmében a választófejedelmek mégis megválasztottak VI. Károly néven. Már csak maga a név is V. Károly birodalmát idézte fel, a német-római császárság és Spanyolország egyesítését, a Habsburgok európai hegemoniáját.

Ez természetesen a tengeri hatalmaknak is sok volt. Ezt még egyszer nem szabad megengedni. Most már az angol és holland diplomaták sürgették a békekötést, valamikor ők bábáskodtak egy egyezményen, amely véget vetett volna Rákóczi felkelésének és megegyezést hozott volna létre a császárral. A megegyezés két béke formájában 1712–1713-ban jött létre, és a szokásos kompromisszum volt, a spanyol örökség megosztása a két fél között, a spanyol trón a Bourbonoké lett (ma is az).

A keleti háború korai eldőltével, a nyugati esetében a béketárgyalások megindulásával Rákóczi és vele a felkelés ügye is végéhez ért. 1708-ban a trencsényi csatában a kurucok vereséget szenvedtek (ahogy korábban is minden egyes nyílt ütközetben). A francia segítség egyre kevesebbet számított, a bécsi császár személye ugyan változott, de továbbra is Habsburg volt.

Rákóczi már csak Péterre számíthatott, az északi háború egyértelmű győztesére. 1711 elején meg is indult, hogy Lwówban (Lembergben, a mai Lvívben) keresse fel Pétert. Aztán ebből sem lett semmi, maradt a francia és később a török remény, beteljesületlenül.

A cikk elején Rákóczi személyének és mozgalmának az egyetemes történelemben való elhelyezését ígértük. A magyar nemzeti látószög szempontjából a Rákócziról felvázolt kép méltán kiérdemelheti a hazaárulás jelzőjét. A nagyságos fejedelem, a magyar szabadságharc vezetője, hőse – pusztá epizód két nagy háború margóján? Egyetemes történeti szempontból az imént felvázoltak alapján mást nem lehet mondani. A nemzeti látószögbe persze bele kell érteni azt is, hogy a szatmári béke értelmében Rákóczi behódolhatott volna, megtarthatta volna óriási uradalmait, még talán valami fényes császári méltóságot is kaphatott volna idővel. A korban ezen senki sem csodálkozott volna.

Mégsem ezt tette, hanem a száműzetést választotta, a szegénységet, a bizonytalanságot, fenntartva a nemzeti szabadság igényét a jövőre nézve is. A nemzet persze, amely még csak meg sem született ekkor, a konszolidáció 18. századában nekiindult a gyarapodásnak.

Lehet, hogy Rákóczi alakja így nem eléggé tündöklő. Csakhogy az Európába készülő Magyarországnak ma már józanul kell néznie saját történelmi útját.